

A M. NEMZETI MÚZEUM «CSÁK MÁTÉ» HERMÁJA

Előadás a Társulat 1925. évi február hó 21-én tartott közgyűlésén.

Gyűjteményünk legrégibb szerzeményeiből való ez a vitás eredetű szobor, (IX. tábla) még a régiségtár keletkezését megelőző években, az egységes múzeum korában került ide, érdemes róla megemlékezni. A múzeum fennállásának kilencedik évében 1812 november végén vagyunk. Napoleon visszavonulóban Moszkvából közeledik végzete, a Berezina hídja felé, idebent pedig lázas munka folyik. A múzeum összes tisztviselői (öt ember) éppen akkor rendezik a Nagyváradról visszahozott gyűjteményeket, hogy a nemzet feszült várakozása közben felállítsák újra.

Sajátságos világ volt az. A francia forradalmi eszmék vihara és háborúi dúlása után mindenképen kimerült nemzetre, még gazdasági válság terhe is nehezül. Pang minden. Áruhiány, drágaság kísért, végül az inflációt elsepri a nagy devalváció. . . . De akkor, bár egyénileg ugyancsak megrendül mindenki, a nemzet maga szilárdan áll, sőt jobban érzi kötelességeit önmaga iránt, mint valaha. Nemes versenyre kél minden rétege: összeszedni a régi dicsőség emlékeit, mindenáron nagyvá tenni a zsenge nemzeti intézményt, a múzeumot. Ez a lelkesedés már 1812-ben, tehát egy évre a devalváció után, új háború közepette, a silány «anticipáció» kényszer árfolyamú bankók mellett helyre állítja a múzeum elvesztett alaptökéjét, építkezés céljaira telket szerez neki, műkincsekben pedig annyit áldoz, hogy a késő nemzedéknek mindenkor példaképe lehet. Nem volt csak pusztába kiáltó szó a nemzeti felhívás intelme: «Illy közkincs birtoka jelenti a Nemzetnek gazdagságát, becsületét és a Tudományokhoz való szeretetét; az illyenek összevgyűjtésekre fordított pénz legjobb és mindnyájunk közöröksége,» . . . Eredménnyel is járt a gyűjtés. . . . «*ardor civium imitabili posteris exemplo novum domesticae eruditionis Promptuarium non tantum vario literarum adparatu, manuscriptis, priscae*

antiquitatis monumentis, vetustis maiorum imaginibus locupletius reddidit, verum etiam de stabili eius aerario prospexit» ezt hirdeti büszkén még jóval utóbb a *Cimeliotheca* előszava is (Budæ 1825). Még határozottabban fejezi ki ezt a (1813) «*Hazai és Külföldi Tudósító*» szava: «kedves Hazám, bár mostoha is az idő és a szükség közönséges Hazánkfiak között, mindazáltal vagyunk nekünk erre erőnk gyarapítsuk, gyámolítsuk, hogy nemzetünk virágzásra kaphasson . . .»

Valóban, az alapító grófnak antiquitásait éppen akkor gyarapítja József nádor éremgyűjteménye, báró Orczynyé számottevő (3836 db) római pénze, Kubinyi Péter és mások jelentékeny adományai. 1812 őszén a protektor nádor munkássága és az érintett felhívás már meghozta gyümölcseit. Polgárok és főurak, törvényhatóságok és egyházak, egymásután kínálják ajándékkal eddig féltve őrzött emlékeiket a «Nemzet nagy magtára számára». (Lásd a *Vereinigte Oefner Pester Zeitung* állandó rovatát: «*Patriotische Beiträge für das National Museum*».) Egyik-másik ajándékozó aggodva lesi, megfelel-e a tárgy, méltó lesz-e helyet kapni a nemzet kincstárában?

Így jár Trencsén szabad királyi város főbírája, Horečny János is. Ha nem csalódom a trencsényi illetőségű Halicky Antal múzeumi írnok, a később szervezett régiségtár első igazgatójának ösztönzésére, csaknem a pozsonyi káptalannal egyidőben, a Pray codex mellett kopogtat be. Szerényen megkérdezi a nádort, elfogadja-e városának készségét a múzeum gyarapítására? A nádor 2066/812. számú leirata közli a Nemzeti Múzeum igazgatójával: «*Est in praetorio civitatis Trenchiniensis statua maior, quae Hungarum repraesentat et ad saeculum XIV. referenda esse dicitur*». Miller Ferdinánd, az igazgató e meglepő hírre Trencsénbe ír és a válasz nyomán jelenti (1812/76. november 16-áról) a nádornak, hogy a kérdéses szobor, állítólag Csák Máté egykorú képe, igen értékes és minden áron megszerzendő műtárgy lévén, megszerzése iránt szeretne tárgyalni. Csakhogy félreértvén e kérdést, pénzt kínál a városnak és ezzel csaknem elrontja az ügyet, mert a város sértve érzi magát az ajánlat által. Szerencsére ismét közbelép a nádor, mert 1813. évi január legelején 179. számú leiratában válaszol a főbíróknak és ezzel eloszlatja a Miller által ejtett sértést. Januárius 31-én már itt van a múzeumban 14. szám alatt iktatott örömhír. «*Benigno decreto Palatinali Nr. 179 erga Nr. 78 anni praeteriti signi-*

ficatur in domo civitatis Trenchiniensis praeexistentem Matthaei Trenchiniensis effigiem, per antelatum Civitatem pro Musei Nationalis augmento, titulo doni oblatam opportuna occasione Pestinum adferendam esse... (M. N. Múz. Főigazgat. levéltár.)

Így is történt. Mire a magyar közönség gróf Wittgenstein 1812 november 29-én keltezett jelentését olvasta a berezinai harcokról, a *Magyar Kurir* 1813. évi 4—5. számában, a «protoma» is megérkezett Pestre. «Szabad királyi Trentsin Várassa, ama 1-ső Károly magyar királynak országlása alatt hires Trentsini Máténak XIV szban tsinált réz és gazdagon megaranyozott mely-képét engedte át» újságolja a *Hazai és Külföldi Tudósító*, kissé megkésve 1813 július 24-én. Így lépett Trencsén városa mecénásaink sorába és amitől pénzért megválni nem akart, most úri gesztussal ideadta ingyen, de még ajándékát utóbb két tárló rendelésével is megtoldotta.

A főbírónak 1813. évi februárius 9-én kelt kísérő levele szerint ezt a protomát¹ emberemlékezet óta őrzik a városházán, de senki sem tudja, honnan vagy mikor került oda? Csak Máté képének tartja a hagyomány. Gyarapítsa ezentúl a szobor a városi tanács ajándéka gyanánt a Nemzeti Múzeum gyűjteményeit...

Ennek a szobornak történetéből akarunk itt egyet-mást elmondani. Előre jelentjük, hogy vázlatunk szürke és egyoldalú lesz, mert a szobor külső története, viszontagságai és a hozzáfűződő sok emlék, most jobban érdekel, mint maga a tárgy, vagy annak műértéke. Ezt talán más alkalomra hagyjuk, hiszen ez a színes és változatos mult maga is megérdemli, hogy itt külön foglalkozzunk vele.

Az első trencsényi leírás annak idején, a romantikus korban megfelelt, bár ma naivnak látszik; mindamellett így, szóserint közli ezt a Régiségtár első 1825-ik évi leírása, a már említett Cimeliotheca 49-ik lapján. «Trencsényi Máté protomája, emberi nagyságban, mellig erő alakban, rézből, dúsan aranyozva. Tekintete zord, a feje leszelve, szakálla rövid, kétfelé osztva, két fürtbe göndörödő, bajusza sűrű. Széles vállú, erős mellű alak. Fejtakarója hiányzik, hogy egykor ilyen volt, mutatja a fejbúb tátongó üregje.» Ne vádoljuk a város aranytollú jegyzőjét, hogy botlott, mikor a közkeletű hagyományt közreadta a tudomány számára. Neki elég alapja volt ezt hirdetni, hiszen a város tanácsterméből jól ismerte ezt a fejet, de itt sisakkal borítva, mint «vera effigies»-t XVII.

századbeli festményről. A másik, valamivel régibb festmény, ugyancsak a hermáról másolva, az Illésházyak dubnici képtárát díszítette. Vajjon miért kételkedett volna tehát adatai hitelességében a laikus, hiszen a tudós világ még jóval később sem tudott többet mondani a szoborról. Valóban ezzel a leírással lép hermánk az irodalomba és szava lassan canonná szilárdul. Így idézték, ábrázolták sokszor Csák Máté képe gyanánt, de a leírason nem változtattak semmit. Találóa mondja *Ipolyi Arnold (Archeológiai Közlemények 1862. évfolyama 106. lapon)* «így csináltak archeológiát, archeológiai tudomány nélkül»... «a régészetben jártasnak, csak egy tekintetet kell a képre vetni, hogy benne azonnal ereklyetartó főre, vagy hermára ismerjen. Koponyája leszelésének helye az ereklyetartó, e felett lehetett a korona vagy püspöki süveg». Más kérdés, folytatja tovább, «mely szentnek és hováivaló ereklye szobra lehetett? Hogy Csák Máté, erre csak az adhatott okot, mivel Trencsénben találtatott, úgy talán ezen helynek nyomán lehetne nyomozni». A továbbiakban lehetségesnek tartja, hogy Remete Szt. Pál, Szt. Zorád vagy Benedek, esetleg Szt. István király képe lehetett, de alább az első feltevést maga ejti el, a három utóbbit pedig nem is próbálja igazolni. A kérdést nem fűzi tovább, valóságban azt mondhatjuk, kitér a kész megoldás elől és elhallgat.

Utána 1867-ig nincs számottevő irodalmi nyoma hermánknak, míglen *F. Bock* a magyar zománc első méltatója, múzeumunk kincseit ismertetvén (*Mittheilungen der K. K. Central Commission XII. évf. 107-ik lapján*) «Brustbild in Rothkupfer mit starker Feuervergoldung, welches ehemals das Haupt eines ungarischen Heiligen barg» címen bő leírást ad róla. Mesteri módon kidolgozott *caput pectorale*-nak mondja, melyben valamely szent koponya részlete, esetleg más ereklyéje volt kitéve a hívek tiszteletére. A szobor technikai megalkotásában rokon vonásokat lát Nagy Károly aacheni hermájával, bár nálunk a fejtető ürege, a koronának és a mellét díszítő láncnak hiánya, zavarólag hat. Per analogiam következtetve keresi a hiányzó talapzatot, mert nyomát mutatja a sűrű szegecselés és feszegetés a szobor alján. A mester, folytatja tovább, a trébelésben kiválóan jártas ötvös lehetett, csak így sikerült a markáns fej, a kétségtelen típus nyomán alakított arcvonások, a kitűnően stilizált haj és szakáll ilyen jó ábrázolása. A mell finoman vésett ornamentikája emlékeztet arra a sajátos díszítésre, ami a XV. század mestereinek poncolásában nyilatkozik. Amint ez Nagy Károly említett

hermáján maiglan látszik, a szem és az ajak egykor itt is színes zománcsal lehetett borítva.

Végül arra következtet, hogy a mű a XIV. század utolsó éveiben, esetleg a XV. legelején készült. A mellkép rendeltetését illetően azt a felvilágosítást nyerte, hogy ez valamikor a ma Székesfehérvárott levő «*cranium divi Stephani*» őrzésére szolgált. Nem bocsátkozik úgymond e merész feltevés taglalásába, de szívesen venné, ha ennek lehetőségét valaki pl. régi egyházi leltárral támogatná, mert eddig ezt a kétségtelen ereklyetartót Csák Máté mellképének mondják.

Ki lehetett *Bock* informátora, nem tudom megállapítani, de talán nem is fontos, hiszen a Szt. Istvánra való utalás, különben teljesen alaptalan feltevés, mint láttuk már ott lappang *Ipolyi* idézett tanulmányában is. Ennek a verziónak bővebb megokolását, vagy más irodalmi nyomát nem találtam, különben is ezt a feltevést csak úgy lehetne megérteni, ha valamiképen hermánk a Nagyszombatban, majd Pozsonyban őrzött Szt. István ereklyetartóval volna azonosítható. Ennek a feltevésnek határozottan ellene mond a régi leírás, hogy ez a herma vert ezüsből készült és mennyire ma tudjuk Trencsénben sohasem is volt. A Szt. Istvánra való utalás ezzel ami esetünkben tárgytalan.

Érdekes, hogy e szobor iránti érdeklődés *Ipolyi* és *Bock* ilyen reális megállapítása óta megszűnt; mintha a rideg való megtörte volna eddigi romantikus varázsát, a lapok tovább nem foglalkoztak vele, többé nem ábrázolták «a nagy rebellis marcona vonásait», a szerény, megcsonkított templomi emlék lassan feledésbe merült. Még a szakemberek is elhallgattak vele. Pl. Czobor—Szalay díszműve szóra sem méltatja, a múzeum leíró katalógusai átlag egy-két sorban intézik el. Valamivel bővebb az 1912. évi kiadású XVI. számú «Kalauz a régiségtárban» leírása. «Fejereklye befogadására szolgáló férfi-mellkép. A koponyát záró fedőlap hiányzik. Francia hatás alatt készült nyugatmagyarországi munka a XIV. század végéről. Őrizték a trencsényi levéltárban, azért sokáig Csák Máté mellképének hitték.» 223. l.

Ebből látjuk, hogy a Cimeliothecától *Ipolyi*-ig, illetőleg *Bock* óta az ötvösmű kiállításáig (1884) és *Pulszky*—*Radács* díszművén át a mai napig, mennyit haladt tudásunk a hermáról. Az utóbb idézett leírásban a francia hatás meseje és az önkényes nyugatmagyarországi műhelyre való utalás, egyenesen tévútra vezet.

Tanulmányunk során ezt a tévedést akarjuk helyesbíteni oly módon, hogy megállapítjuk, kit ábrázolt a herma, aztán nyomon követve viszontagságait, megkeressük a műhelyt, hol készült és mikép került Trencsénbe?

Az első, alapjában elemi kérdésnek, úgy tudom nincs irodalma, mert Ipolyi magyar ikonografiája félben maradt, de aki ismeri szentjeink régi ábrázolásait, bár hermánk attribútumai hiányzanak, ebben a fent említett szentek egyikét sem vállalhatja; ellenben régi templomaink hagyományos Szt. László képei nyomán, itt úgy kell ráismernie Szt. Lászlóra, amiként Ipolyi megkövetelte, hogy a mellszobrot különböztessük meg a cappától. A formát illetőleg ereklyetartónk alkotója némileg kötve volt az ősi liturgikus uzus adta szabályok által, hiszen még a későbbi korban is, mikor az ereklyék kultusza már hanyatlott Borom. Szt. Károly instrukciója is így rendelí: «*ossa inclusa in theca aurea, argentea, vel ubi prae inopia non potest aenea deaurata, quae capitis cum collo, dimidiatoque pectore formam similitudinemque exhibeat . . .*» ezt a formát követte ősidők óta minden náció műhelye, azért ha Viollet Le-Duc Reliquiaire-je, vagy a prágai, aacheni stb. ereklyetartók után itt is találunk analógiát, nem kell mindjárt műhatásra, vagy iskolára, tehát szolgai utánzásra gondolni, mert íme van nemesebb megoldása is a kérdésnek.

Adva volt a regula, milyen legyen az ereklyetartó, ezen belül a mester alkotó vágya csak az arcképszerű hasonlóságot kereshette. Valóban ezt látjuk a XII. század óta dívó sokféle caput pectorale arcán, hogy mestere kifejezésre törekszik. Menynyire sikerült aztán a mesternek elérnie azt, hogy műve a mai kor számára is elfogadható legyen, arról vitatkozhatunk, de ha annak idején a hívek elfogadták kultusztárgyul, szóval hitelesítették, higgyük el, hogy ízlésüknek és képzeletüknek az ilyen nyers forma is megfelelt és bár másutt talán jobb, mondjuk művészebb alkotás is készült, de értéke, a kor naiv hite szerint nem lett nagyobb. Tudjuk például, hogy Szt. László képein a hagyományos kétágú kun-szakáll, az arckifejezés és a többi részlet, minden ábrázolásban ugyanaz. Hogy ne menjünk messze az ikonographiában, utalunk a Szt. László kultuszban érdekelt nagyváradi káptalannak már 1291-ben kopott volta miatt megújított, de nyilván a híres «*caput sancti Ladislai*»-ról másolt, már 1273 előtt oklevelileg igazolt pecsétlőjére. Ismerjük néhány ép lenyomatát (*Bunyitay: A nagyváradi káp-*

talán legrégibb statútumai. Nagyvárad 1886. 24. lapján.) ennek hű mását látjuk pl. a velemeri templom 1378. évi Szt. Lászlójában (*Rómer F. Falképek Magyarországon Budapest 1874.*) ez az ábrázolás a nagyváradi pecsétől csak bárdjának más fogása által különbözik, egyébként az arc, haj és szakáll viselet, a korona stb. részlet ugyanaz. A zsegrai templom Szt. Lászlójában ugyanez ismétlődik. (*Divald Szepesvármegye művészeti emlékei. II. Budapest 1906. 7-ik lap.*) Ezt az arcot látjuk a svabóci templom, nemkülönben az egy évszázaddal későbbi vitfalvi templom freskó-legendáiban. (Divald idézett műve). Ezt az analógiát találjuk Erdélyben pl. a fülei, bessenyői, homorodszentmártoni stb. falképekben, valamint az ország minden részében, ahol Szt. László régi képei fennmaradtak. De felesleges tovább bizonyítani, hogy Szt. Lászlónak, mint nemzeti szentnek, olyan hagyományos képe élt a köztudatban, hogy csakis ezt, így és nem másképp lehetett ábrázolni. Ez pedig hermánk felfogásával egyezik, az idézett pecsét, képek és az Anjou-korabeli pénzek mind, ezt a Szt. László típust követik (l. az 1. és 2. ábrát).

Hangsúlyozni kívánom, hogy e sajátos kun-szakáll soká élt, még külföldön is érvényesült divatja, odakint módosult elannyira, hogy például Nagy Kázmér krakói siremlékén a haj- és szakáll viselet már csaknem a győri hermáéra emlékeztet. (*Mittheilungen der K. K. Central Commiss. 1870. LIV.*) Pedig itt a mester szintén magát a királyt és kora szakállviseletét akarta ábrázolni; ellenben a trencsényi herma alkotója a hagyomány hatása és az ősi váradi ereklyetartó mintája nyomán archaizált, mikor Szt. Lászlóját alkotta. Ha valaki ezzel szemben mégis a győri Szt. László hermára akar hivatkozni, mert ez némileg más típust mutat, annak nem szabad felednie, hogy a győri mai zománcatlan állapotában arckép jellegét még jobban elvesztette, mint a trencsényi. A párhuzam különben sem lenne szerencsés, mert tudjuk, hogy az eredeti Szt. László fej Nagyváradon 1406 táján elpusztult, tehát a mai győri herma, amely ennek pótlásául készült nem tudni mikor, de bizonyos, hogy olyan időben létesült, amikor a hagyomány halványult, az invenció pedig érvényesülni kezdett. (*Fejér Codex Diplomaticus X/4 522. Balics Szent László fej ereklyéje, Győr 1892.*) Egyébként az is kérdés, mit változtatott a győri hermán a két átalakítás, nevezetesen a prágai 1600-ban és a bécsi 1850-ben, mert régibb ábrázolásait nem ismerjük. Milyen arckifejezése pl. volt zománcos állapotában?

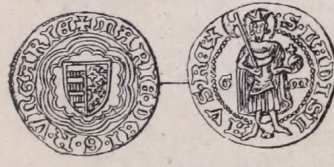

I. Lajos aranya.

Albert aranya.

I. Ulászló aranya.

Mária aranya.

Zsigmond aranya.

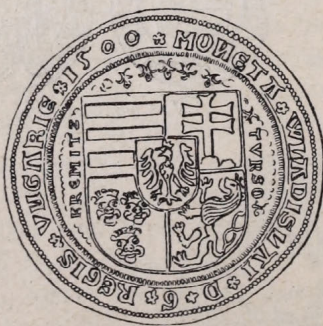
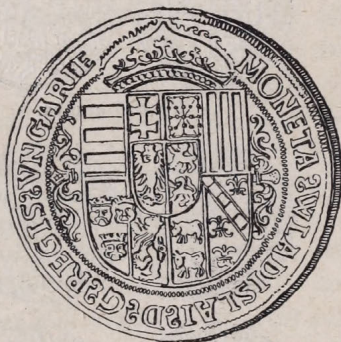
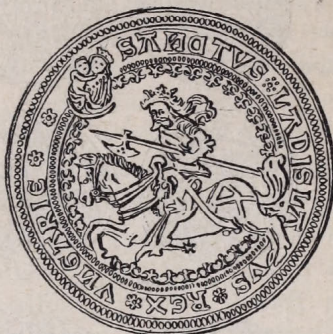
V. László aranya.

II. Ulászló aranya.

1. ábra. Szt. László ábrázolása pénzeinken.

Bildnissdarstellungen des heilg. Ladislaus auf ungarischen Münzen.

II. Ulászló tallérjai.

2. ábra. Szt. László ábrázolása pénzeinken.

Bildnissdarstellungen des heilg. Ladislaus auf ungarischen Münzen.

Ezek a részletek nem kerülhették el *Ipolyi* mindenre kiterjedő figyelmét, azért a két hermára vonatkozó újabb adatok nyomán, kétségtelen, ő is felismerte már a trencséninek a szentjét, csak a korrekcióval késett. Tanulmányom azért szorosan az *Ipolyi* jelölte nyomon halad és Trencsén történetében keresi az elejtett fonalat.

Alig tudom megérteni, hogy 1813-ban Trencsénben mit sem tudtak volna a szobor multjáról, vagy mikor került ez a városba, hiszen alig 26 évvel előbb a népszerű és a felvidéken közkézen forgó *Korabinszky* világosan beszél róla. A *Geogr. Histor. Lexikon. Pressburg 1786. 40. l.* Beckó leírásában elmondja Stibor vajda váltig ismert mondáját a viperamarásról, majd így folytatja... *«diese Begebenheit wurde zum Andenken auf 2 Feldstücken künstlich dargestellt, Auf einem praesentirte sich Stibors Bildniss mit der Wipper, auf dem zweyten seine Gemahlin mit dem Messer.»*² Ez a két ágyú Beckóról a kuruc harcok idején Trencsénbe került. Majd tovább így folytatja: *«Diese 2 Stücke wurden sammt dem Kopf des Stiborius so in Erz gegossen war, in Sicherheit gebracht.»* Évszámot nem mond, de tudjuk, hogy ez Trencsén első, 1703. évi ostroma, vagy 1708-ban lehetett, amikor Beckó, valamint Trencsén vára is a császári rác-oláh helyőrség kezén volt. Trencsén 1782. évi kiürítése alkalmával a vár felszerelését, vele ezt a két ágyút is Pozsonyba, majd Bécsbe vitték, a vár pedig ott felejtett ingóságaival együtt a tulajdonos, gróf Illésházy beleegyezésével a trencsényi magistratus kezébe jutott. A vár az 1790-iki tűzvész alkalmával pusztult el, most már a hivatalok kénytelenek voltak visszaköltözni a városba, lehorodták a fennmaradt bútort, berendezést, nyilván akkor jutott a gazdátlan herma is a városi levéltár polcára. A lakatlan Beckó csak 1792-ben égett le, a korábban elpusztult Trencsénnel már semmi kapcsolata nem volt. Látjuk, hogy *Korabinszky* könyve éppen a trencsényi tűzvész idejében jelent meg, ámde, tudjuk, hogy évek óta készült, a kézirat megjelenése is késett, tehát *Korabinszky* adata még a katonaság lakta várra vonatkozik. Lehető-e már most, hogy 25 év múlva nem akadt volna a városban valaki, aki *Korabinszky* adatáról, a nagy tűzvészről, vagy a városháza költözködéséről, legalább a könyv nyomán hírt nem adott volna? Már most az itt említett ércből való Stibor fejben, még ha öntvénynek mondja is a szerző, minden fantázia nélkül felismerhetjük a későbbi Csák Máté protomát. Ezzel önként táruul fel viszontagságai jó

része, mihelyt Beckóra érünk és *Stibor* korát kezdjük kutatni. Itt csak azt kell megállapítani, mi úton juthatott a vajda, vagy a fia korának politikai és egyházi viszonyai szerint az óriási jelentőségű országos ereklye birtokába?

Wenzel G. monografiája : *Stibor vajda. Budapest 1874.*, erről közvetlen felvilágosítást nem ad, bár a függelékül adott oklevéltárban, van egy fontos adat, amelynek fejtegetését a szöveg mellőzte, pedig ez egyenesen rávezetett volna tárgyunkra. Értem itt *Stibor* 1431-ik évi végrendeletét, ezt a műtörténetileg is becses emléket, ahol hermánk világosan meg van említve. A végrendelet egyik szakasza (a mű 193-ik lapján) még csak általánosságban beszél bizonyos templomi szerekről, amelyekre az özvegy, Széchenyi Dorottya igényt nem tarthat, alább ezeknek határozott leírását is kapjuk. Ezt a fejezetet itt hű fordításban adjuk, mert a laza, német és lengyel szavakkal tarkított latin szövegnek megértése nehéz és még így is külön glossákra szorul. Az idézett rész így hangzik :

«Ezüst ereklyéinkről — írja *Stibor* (a mű 196-ik lapján) — így rendelkezünk.» «*Szt. László megaranyozott feje* és a másik ereklye, az az ezüsből való, aranyozott négyszögletes tábla,³ az egyik oldalán kristály és mindkét felől négy kő díszíti; valamint a másik, bibor tokban levő aranyos ereklye, ez mind gyermekeink számára maradjon Beckó várában a két ezüst gyertyatartóval együtt. «A továbbiakról pedig így rendelkezik.» Az aranyozott tábla Krisztus képével, rajta három boglár (monile)⁴ gyöngyökkel és drágakövekkel kirakva, bár ez utóbbiakból kettő már hiányzik: továbbá a másik aranyozott tábla Krisztus menyemenetele képével, nemkülönben az aranyozott ezüsből való monstrancia három angyalal és középen kristálydisszel; továbbá a két aranyozott ezüsből való szobor: *Szt. Katalin és Mária Magdolna* szobra; valamint az aranyozott ezüsből való feszület, ahol középen szintén kristály van hét apró boglárrel, gyöngyökkel és drágakövel díszítve; azonképen a fehér csontból való ezüst szelence, amely felül aranyozott ezüsstel van borítva, mindezekről úgy határoztunk, hogy ezeket gyermekeink, illetőleg végrendeletünk végrehajtói három egyenlő részre osszák fel. Ebből egy illő részt adjanak az újhelyi (Vág) Boldogasszony monostornak, a másikat az általunk alapított (Pálos) Remete Testvéreknek (Beckón), a harmadikat pedig adják a Beckó város alján alapított ispotálynak. De azzal a feltétellel, hogy ha valami

zavargás támadna, vagy ellenség támadásától kellene tartani, akkor ez a kincs, mind Beckó várunkba vitessék és onnan csak ünnepekre vigyék a mondott templomokba. Van ezenfelül hat kelyhünk, ebből három a Remete Testvérek klastromáé, kettő az ispotályé legyen, egy pedig a várban maradjon. Továbbá az a biboros aranybrokát (zlatohlawany) ornátus is, amelynek feszületét gyöngyök díszítik, a maga összes kellékeivel a várban maradjon gyermekeinknél.

A másik feketebársonyból való ornátus, ugyancsak a maga összes kellékeivel, adassék az újhelyi klastromnak, hozzá az a két «dialmatika»,⁵ amely zöld bársonyból való, de arannyal átvarrva. Ezek mindenikéhez van két gyönggyel ékes csatt (clipeus) és egy cappa zöld selyem arannyal átvarrva, ennek csattja (clipeus) szintén gyöngyös.»

«Ugyancsak az újhelyi klastromnak adassék — folytatja a végrendelet — a másik ornátus: piros bársony, zöld színű dísszel és arannyal átvarrva a hozzávaló gyöngyös kereszttel és az albával együtt. Az ispotályé legyen a másik bársonyos (postawczowi) selyemből való fehér és zöld virággal, arany kereszttel díszített ornátus, hasonlóképen egy albával. Van ezenfelül még nyolc más miseruha is a kápolnában, ezenfelül még két más kettő, amit az útra szoktunk magunkkal vinni. Akarjuk, hogy kettő a várban maradjon, kettő adassék az ispotálynak, hat pedig a Remetéknek jusson. Ezenfelül a mi gyöngyös «*Wappenrokkunk*»⁶ halálunk után a fiainknak maradjon, vagy ha fiaink nem lennének Przemko hercegnek, esetleg annak, aki a leányunkat fogja elvenni.»

A hátralevő szöveg már az uradalmakról beszél, ezt itt mellőzhetjük, de a végrendeletet illetőleg van még egy észrevételünk. Feltűnő, hogy a bőkezű adakozó, városa parochialis Szt. István templomát hagyatékában egyáltalában nem részesíti. A mellőzés magyarázata, mint alább is látjuk, csak az lehet, hogy erről már eleve, külön gondoskodott, talán nagyobb alapítvány keretében, mikor műkincseinek másik részét is átadta.

Keressük már most a templomi műkincsek eredetét. Jól ismerjük Stiborékat és korukat. Lehetetlen feltenni, hogy akár az apa, akár a fiú, szakadatlan kufárkodása, de állandó pénz-zavara között, ilyen nagy költséges templomi felszerelést szerzett volna. A leírás világosan mutatja, hogy itt egységes, teljesen összetartozó nagy templomi készlet maradványairól, valami sok

pappal bíró templom műkincseiről van szó, bár egyrészüik már elkallódott. És ha végig nézünk a néhai Stibor uradalom templomain, sok régi vizitáció világosan beszél Stibor fia más, ilyen gyanús eredetű ajándékairól, hihető tehát, hogy ezek is ebből a készletből kerültek.

Lehetetlen feltennünk, hogy ebben a korban, mikor az eréklyék magánbirtoklását az egyház szigorúan tiltotta és még volt ereje tilalmának érvényt szereznie, ennyi templomi tárgy és eréklye, mindenek felett Szt. László országszerte ismert és tisztelt eréklyéje megmaradhatott volna Stiborék véres kezén, amely szorultságban, béke kedvéért tesz is némi egyházi alapítványt, de az mindig elenyésző csekélység a harácsolt javakhoz képest. Ennyi egyházi kincs, csak nagyobb büntény árán juthatott Stiborék kezébe, aminthogy nyoma is van a vajda életében, bár monographusai valamikép elsiklanak az 1403. évi esztergomi kaland felett, pedig az eset igaz. Kollányi: (*Visitatio cap. Strigoniensis Budapest 1901.*) a következő szavakkal emlékezik meg róla: «*Ecclesia Strigoniensis fuit pluries violenter capta et ab inimicis spoliata, maxime eo tempore, quo magnificus Stiborius Vajvoda Transsylvaniae castrum Strigoniense tenuit, quia tunc sacristia in nocte fuit confracta et multae res ecclesiasticae et privilegia ablata.*» Hasonlóképen említi Máthés J. (*Arcis Strigon. Descriptio. Strigonii 1827 p. 30.*) «*Annō 1483 (sajtóhiba 1403 helyett) Stibor eques Polonus ac Transsylvaniae Vajvoda (már nem az) expilari fecit sacristiam venerabilis Capituli, ubi deposita ludibrio ventorum relictā, sacra vero supellectilia periere.*» A feltűnő egyezés dacára ez a két szöveg nem azonos forrásból táplálkozik és Esztergom történetének egyik szomorú fejezetéről beszél. Lebbentsük fel kissé a diskkrét takarót, szóljunk az epizódról szépítés nélkül, mert így rávilágítunk a beckői kincsek eredetére és az öreg Stiborról más képet nyerünk.

Az esztergomi kaland idején 1403-ban Stibor 56 éves, fia jó 30-as években levén, talán személyesen is résztvett benne. Vajjon mit gondolt betegágyán, amikor 28 év múlva regisztrálta Esztergomban szerzett kincseit, micsoda emlékek éledhettek benne? Az esztergomi kaland természetesen politika. Stibor a hű zsoldos, ura Zsigmond király érdekeit szolgált, bár e mellett itt sem feledkezett meg önmagáról. A történelem elmondja az eset előzményeit, Kanisai János primás lázadását (Lásd Hazai Okmánytár VII. kötet 441. lap. Garai adomány levelében és Fejér Cod. Dipl. X/4. 660. 678. lap.).

A fogságából alig szabadult Zsigmond erőszakosságai, az osztrák Alberttel kötött örökösödési szerződés és az ország javainak bűnös tékozlása újabb lépésre kényszerítette az elkeseredett rendeket. Egy évi sikertelen tárgyalás után, mikor látták, hogy a királlyal nem boldogulnak, 1403 januárius elején Nagyváradon találkoztak és Szt. László ereklyéinél megesküdték, hogy Zsigmondot végleg elűzik és Nápolyi Lászlót emelik a trónra. Milyen komoly volt a mozgalom, látjuk abból, hogy az élén Kanisai János primás, a király főkancellárja állott, aki annak idején a nikápolyi ütközetből élete veszélyeztetésével mentette ki a királyt. A primás mellett a legnevesebb főpapok és zászlós urak, velük az egész Dunántúl és Erdély lázadt fel. A velencei követ Zsigmond ügyét már bukottnak vélte az itteni hangulat szerint és méginkább akkor, amikor IX. Bonifác pápa is László érdekében rendkívüli követet küld ide, hogy támogassa Lászlót a trón megszerzésében.

Az elégületlenek táborra nőttön-nőtt és mikor László király zászlaját a primás *«szent ereklyék kíséretében»* kezdte körülhordani az országban, még Zsigmond hívei kétségbeestek. De a habozó, lassú tempó végül is elrontotta a mozgalmat, igaz maga az ellenkirály is gyámoltalan volt. A magyar küldöttség, élén János kalocsai érsekkel, alig mozdíthatta őt ki Nápolyból és csak július derekán hozták őt Zarába, már későn. Maga Zsigmond ez év tavaszán Csehországban hadakozott rokonai ellen és bénultan a váratlan lázadástól csak belső hívei: Garai nádor és Stibor nógatasára mozgult. Megfosztotta a primást kancellári tisztjétől, a hadviselést pedig Garaira bízta. Ezalatt Stibor a lengyel eredetű nyitrai püspökkel és a cseh eredetű zabori apáttal szövetkezett, hogy tartsák féken a felvidéket (Fejér X/4. 253. lap.), főleg Trencsénben Bebek pártját. A hadiműveleteket itt Stibor rokona Sandivogius (Scharfherner) Szaniszló vezette teljes sikerrel, mialatt maga hajókra rakott csapataival meglepte Győr várát és további mozdulatait már innen intézte. Az elégületlenek Győr alá sietve a Rábaközben Sebes—Papócnál gyülekeztek, de mielőtt főerejük a Dunán átkelt volna, Garai és Stibor szétverték a sereget. Ezzel Komárom, Székesfehérvár stb. egymásután hódolt, a különben is királpárti Buda pedig június 28-án újra felesküdt. Csak a primás, Esztergom birtokában, tudott bízni még a mozgalomban. Akkor kezdte újra szervezni a felkelést, míg csapatai Lábas és Siebenhütter kapitányok alatt rendezik a vár erődítményeit, azalatt a primás sze-

mélyesen is csatlakozván a párthoz, Zarában az ellenkirályt új koronával koronázza meg (1403. augusztus 5.). Zsigmond király szavai szerint: «*Cum quadam corona falsa et inepta*» (Nemzeti Múzeum törzslevéltára 1404.). Zsigmond király a siker láttára nyomban hozzáfog megtorló intézkedései végrehajtásához. Az elkobzott felvidéki birtokokat a lengyel zsoldosok kapják. Sandivogius pl. Bebek összes vágvölgyi javait, Lietava várát, Donin a Nyitra völgyében fészkel be magát stb. Tanácsukra a király megszakitja a szentszékkal való kapcsolatát, felfüggeszti a pápai adószedést, Budára siet (október 14.), de megdöbbenve látja, hogy a győztesek nyomában új ellenállás támad ellene. Őt magát a budai egyetem ifjúsága Makrai Benedek professzor vezetése alatt, majd Pest város polgársága fegyverrel támadja meg.

Megint csak Stibor, Garai és a lengyelek mentik meg a királyt, majd elkísérik Visegrádra, hogy közjogunkban szokatlan módon, fejére tevén a szent koronát, igazolja a zárai koronázás érvénytelenségét. A hűséges Stibor, még augusztus folyamán személyesen indul Esztergom ellen és néhány heti ostrom után bevette. Megismétlődött a város éppen 100 év előtt történt gyászos pusztulása. Akkor Mihály érseket fosztották ki Vencel király csehei és felgyújtják a várat, most János érsek, az első primás, javait dúlják fel Zsigmond lengyel zsoldosai. A király erre elveszi a primástól Esztergomot, elkobozza összes birtokait, magán javait és az egész vagyont kezelésével Stibort bízta meg. (*Fejér, Cod. Dipl. X/4. 218.*)

Az elégtelennek tehát, akárcsak Győrnél, megint megkés-tek Esztergom felszabadításával. Táboruk csak Hatvanig jutott, mikor hírért vették a király megtorló intézkedéseinek. Ezúttal azonban Stiborral és Garaival szemben a hazafiak túlereje állott, az elkeseredés is olyan nagy volt, hogy maga a király sem merte kockáztatni eddigi sikereit, azért békét, bűnbocsánatot hirdetett, diplomatái is működni kezdtek. Valóban elérték azt, hogy a hatvani tábor eloszlott. Igaz a tiszavidéki nemesség, az egri püspök, nemkülönben Erdély is tovább folytatta a harcot, miközben az Esztergomban rekedt káptalan Stibor erőszakos uralmát nyögte elannyira, hogy a templomjárásban, misemondásban is korlátozva volt. (*Fejér. Codex Diplomaticus X/4. 219.*) A királyi sok szép ígélet és Stibor kivonulása a várból csak nem akart teljesülni. Közben a pápai követ interdictummal sujtotta a nyitrai püspököt, a zobori apátot,

vele Forgách Pétert és Stibort, mint az esztergomi egyház fosztogatóit, pedig az egész betörés valójában Stibor műve volt, a többiek csak távolról asszisztáltak benne. (1403. szeptember 1. Fejér. Codex Diplomaticus id. hely 267. lapján.) A követ ítéletét aláírták az összes László párti püspökök, pedig a primás akkor még csak általánosságban panaszolta egyháza kifosztását, a szálló hírek nyomán, a részleteket még nem tudta.

A bennünket érdeklő tulajdonképeni rablás, mikor a primás és a káptalan egyházi kincsei Stibor birtokába kerültek, ezek szerint nem az ostrom után, a diadal hevében, hanem már az első amnesztia utáni megszállás napjaiban történt. Hermánk viszonyosságai tehát tulajdonképen itt kezdődnek. (Fejér id. hely 233. lap.) Október végén a király megbékült a primással, új amnesztiát hirdetett, de az ország békéje mégsem állt helyre, mert Erdélyben tovább folyt a harc, igaz, hogy Stibor sem vonult ki Esztergomból, bár a király erre újból szavát adta. Csak sok biztatásra, a következő év nyarán adta vissza Esztergomot a primásnak, de a templom rablott kincseit, Stibor nyilván Beckóra vitte. Kellő jó akarattal magyarázni lehet Stibor eljárását, mert nem fosztotta ki az egész templomot, csak egyik sekrestyéjét, úgy látszik éppen a kincsházát. Elvitte innen a tábori oltárt, a hozzá tartozó paramentumokat és az ereklyéket, melyekkel a primás a királyellenes agitáció szolgálatában visszaélt. Szó szerint ismétli ezt a király, soká, még évek multán is hangoztatott panasza a primás és társai ellen: *«cum reliquiarum processionibus idololatrica perfidia dictum banderium Neapolitanum venerari disposuerunt.»* (Fejér. X/4. 214., 242. lap.) Bővebben Hazai Okmánytár. (II. 174.) *«Praelati, magnates, proceres, fraudulento consilio — per diversa loca regni devastacionem intulerunt. Et quod nefandius est, cum reliquiarum processionibus idololatrica perfidia dictum banderium venerari disposuerunt.»* Ez utóbbi vád már a barsvármegyei lázadókról beszél, de magukat az ereklyéket, vagy a visszaélés módját egyik oklevél sem sorolja fel. Szó szerint ismétli ezt 1403 október 26-ról kelt másik oklevél (Magyar Nemzeti Múzeum Levéltára Törzsanyag), mert a király cseh kancellárja ennél értelmesebb szöveget már nem tudott összehozni és nyilván örült neki, hogy ez az egy frázisa sikerült.

Kanisai primás, különben is példátlan esetében mindössze az történt, hogy katonáit nápolyi László zászlájára egyházi ereklyék mellett eskette fel. Stibornak naivul vallásos lelke talán még

ezen is felháborodott, mintha otthon soha nem látott volna ilyesmit. Pedig csak 1394-ben, alig pár évvel az esztergomi eset előtt történt, hogy a keresztes lovagok, Stibor jó barátai, ostromolták Vilmát. A városbeliek Szt. Anna templomából körmenetben az Úr testével és ereklyékkel vonultak hódolni. A papok «*Sacris vestibus induti processionaliter cum cantu, corpus Christi et pignora seu reliquia sanctorum portantes*» haladtak a menet élén. A német lovagok, jámbor egyházi férfiakhoz illően, ágyúval és nyílzáporral fogadták a körmenetet és az első kilőtt kőgolyó megölte a szentséget vivő papot. «*In contumeliam Creatoris diversis telis et tandem pixide sive bombardis sagittarunt*». (*Mitteilungen der K. K. Central Commiss. 1871. XVI.*) Erről nyilván tudott Stibor is, sőt személyesen jelen lehetett az esetnél, mert éppen a környéken időzött, de értesült róla a király is. Vajjon megbotránkozott-e akkor is úgy, mint Kanisai esetében?

Miképen intézte el Stibor ügyét a kifosztott primással és a pápai követtel, mikor oldották fel az interdictum alól, nem tudjuk, de hihető, hogy a király Esztergomnak szóló új adománya (*Fejér. X/4. 630.*), majd nagyváradi zarándoklata stb. személynyvesztő jámborság. mind Stibor érdekében történt. Különben a király megbocsát, de nem felejt. A primás és atyafisága birtoka, egyházi uradalma sohasem tért vissza teljesen, de még egyházi jogköre is csorbult, mert az új kancellár, a pozsonyi cseh prépost többé nem tért vissza hatósága alá. Így akarta a király. De azért a kiengesztelődés teljes volt. Zára, Pécs, Kalocsa, Eger, Vác, Veszprém és Várad püspökei földönfutók, a birtokfosztás hűtlenség címen még évek múlva is folyik, ezenkívül kilenc más délvidéki püspökség állott betöltetlenül, de azért Kanisai koronázta Borbála királynét (1405), még Stiborral is megbékült ez alkalommal, hiszen a Vág völgy ura illően penitenciázott, szánta-bánta bűneit, de a rablott kincseket is megtartotta.

Ezidőben (1403) kezdi Stibor a maga vallásos alapítványait. Elsőnek Csejte templomát építi meg, éppen Szt. László tiszteletére. Ugyanakkor Beckó plébánia templomát Szt. István királynak szenteli. Egyidejűleg Lietava ura, a már említett Sandivogius is építkezik. Községének új parochialis templomát Szent Lászlónak ajánlja (1405). Hogy ez nem véletlen ötlet a zsoldosok részéről, hanem valóságos Szt. László kultusz, igazolja Stibor második (1408), megint Szt. László emlékére tett alapítványa. (Wenzel

idézett műve 140. lap.) E szokatlan buzgalom a lengyelek részéről, éppen a magyar szentekkel szemben kész vallomás arra nézve, hogy itt engesztelni valójuk van. A csejtei építkezés után 10 évre kezdi építeni Stibor a vágújhelyi monostort. Erről tudjuk, hogy az alapkö letétele 1413-ba esik, ennél fogva a beckói és csejtei, még a interdictum korából, vagy a közvetlen feloldás napjaiból valók. (A templomnak mai, csak a mult században készült felirata téves.) Stibor a vágújhelyi monostort családi temetkező helyül szánta és rokona, az analfabéta Péter prépost javára adományozta. Érdekes, hogy ezt a monostort éppen a megrabolt primással erősítetteti meg, mikor ez a király távollétében Gara Miklós nádor társaságában viszi az ország ügyeit. Szerencsére a templom felszentelését Kanisai már nem érte meg, idő előtt meghalt.

Más kérdés, miképen jutott Szt. Lászlónak voltaképen Nagyváradhoz kötött ereklyéje Esztergomba? Pray dissertációjából tudjuk, hogy eredetileg az egy hermán kívül Nagyváradnak sem volt más szabad ereklyéje Szt. László tetemeiből, de 1367 táján, úgy látszik Nagy Lajos kedvéért, felbontották a sírt, mikor az Aachenbe szánt ereklyét kivették. (*Fejér. Cod. Dipl. IX/4. 91. és IX/5. 525.*) 1370-ben már a két karcsonat díszes új ereklyetartóban díszítette a Szt. király váradi oltárát. Mikép történt a csontok kivevése, vagy mi volt ennek közvetlen oka, nem tudjuk, de úgy látszik ez alkalommal, valami nagyobb ünnepség keretében jutott bizonyos particula az esztergomi metropolisnak is. Kultuszáról közvetlen adatunk nincsen, csak az 1397-iki vizitáció említi Szt. László napját a káptalan öt külön ünnepe sorában. (Történelmi Tár. 1901. 99. lap.) Hihető, bár írás nem szól róla, hogy az aacheni ereklyetartó és a váradi két brachiale valami helybeli mester műhelyében készült, tehát a mi hermánk is onnan való lehet. Feltevésemet, hogy ez éppen Váradon, 1367—1370 táján készült, több analógiára alapítom. Ugyanis az eddig ismert rokon hermák közül, méret, kidolgozás, arc és stílus szerint legközelebbi rokon mű Szt. Zsigmond királynak 1370-ből való, Lengyelországban Plockban őrzött hermája, másik a gneseni, ismeretlen szentet, talán Damiánust ábrázoló csonka herma, valamint az egykor Stobnicán őrzött, jelenleg magántulajdonban levő Mária Magdolna caputja. (A. Przewdziecki, E. Rastawiecki: *Wzory sztuki srednowiecznej Warszawa—Paryz 1853—1855. Tom. I, 15 ív P. p.*) De míg a két előbbi életnagyságú, ez valamivel kisebb 25·8 cm

magas, 83·8 cm széles talapzatú mellkép. Mind a három egy kézre valló vert ezüstmű, az arc kivételével aranyozva. Az erekleve éppúgy a fejüregében rejlött, mint nálunk és hogy a hasonlóság teljes legyen, a tok ezekben is hiányzik. Aránylag legépebb a Szt. Zsigmond hermája, (3. ábra) bár ennek mai byzantizáló diadémja

3. ábra. Szt. Zsigmond életnagyságú hermája.
Przeddziecki színes könyomata, kissé idealizált kép nyomán.

*Herme St. Sigismund's in Lebensgröße.
Idealisiertes Bild nach einem farbigen Steindruck aus d. Werke Przeddziecki.*

sem az eredeti, hanem Zemela Szaniszló ötvös műve 1401-ből. A test díszítése csupa stilizált liliom, a palástjának boglárja, ugyancsak feszegetés nyomait viseli és azonos lehetett a mieinkkel, melynek már csak körvonalai látszanak. Gót betűs felirata: *Kasimirus dei gra rex polonie procuravit istud caput argenteu (m) ad honoe! Sancti Sigismundi sub ano domi MCCCLXX*. Nagyjában hasonló a Mária Magdolna szobor felirata is (4. ábra), a harmadiké eltűnt.

Tulajdonképen ide tartozik a poseni katedrális Szt. Kozma ereklye-tartója, ugyancsak Nagy Kazmér 1370. évi ajándéka, amiről végrendelete is beszél, de ez ciborium alakú levén, itt nem tárgyalható. Ezek az emlékek tehát Dlugoss adatai és a rajtuk levő feliratok tanúsága szerint, mind hiteles kortársai a mi hermánknak. Bővebb tárgyalással most nem foglalkozunk, csak arra utalunk, hogy noha első leírásuk Párizsban jelent meg, sem az érdekelt francia tudósok, de a francia hajlamú lengyelek sem fedezték fel eddig ereklyetartóikban azt a bizonyos francia hatást, ami a «Csák Máté» hermában állítólag nyilvánkozik.

Mivel pedig egy-egy műtárgy értéke legalább nálunk, de hihetőleg odaát is, csak ott kezdődik, ha az: francia hatás alatt, olasz mester kezéből, német műhelyben készült, ezeket a lengyel emlékeket egyelőre kellő minősítés hiányában csak kegyeletos ócskaságokként regisztrálhatjuk. Talán akad egykor tudós patronus ezek számára is, aki megtalálja a szükséges pedigréét, hogy műalkotásoknak lépjenek elő. Aztán jöhet a tudományos párhuzamok özöne és mindenfajta önkényes magyarázat eredetükről, hiszen eddig alig tudunk többet e hermák múltjáról, mint amennyit a felírások mondanak. Az irodalom csak jámbor hagyományt, vagy színes mesét közölhet az ereklyék eredetéről, amilyen pl. Paprocki 1584. évi meséje (Herb Rycerstva 327. lap) Idzikovski lovag burgundiai kalandjairól, amikor Szt. Zsigmond koponyáját behozta volna Plockba. Nyilván Sforza Bona királyné 1518. évi ereklyetartójának a krakói katedrális kincstárában levő emléke cseng vissza benne, mikor a másik Szt. Zsigmond ereklye mai ostenorium-szerű foglalata készült, hiszen a koponya akkor már rég Prágában volt. Addig, amíg valaki elfogadhatóbb magyarázatot nem ad, mi

4. ábra. Szent Mária Magdolna herma.

53·8 cm széles talapzat, 25·8 cm magas.

(Az idézett lengyel műből.)

Herme der Heiligen Maria Magdalene.

Socket 53·8 cm breit, Höhe 25·8 cm.

(Aus citirtem polnischen Werke.)

ugyancsak hiteles történelmi adatok nyomán haladva, a magunk útján keressük e lengyel ereklyetartók multját és rokonságát a trencsénivel. Hogy Nagy Kázmér királynak ezt a négy emlékét nagyváradi műnek tartsuk, erre utalnak a viszonyok. Nagy Lajos lengyel örökségét éppen 1369-ben fenyegette IV. Károly császár beavatkozása. (*Pór Antal: Erdélyi Múzeum. 1902. 68. lap.*) Ezért Opelni László nádor, a mindenkori békeközvetítő intézi el a rokonok ügyét, miután Váradon járt új síremléket emelni elhunyt nejének. (*Bunyitay: A Nagyváradi Káptalan Statutumai. 73. lap.*) Tudjuk, hogy Szt. Zsigmond királynak ereklyéje, oltára, prépostsága is volt Nagyváradon, hasonlóképen Szt. Kozma Damiánnak, Szt. Mária Magdolnának is nagy ereklyés oltára, hiszen egyik ereklyetartóját utóbb viszontlátjuk az esztergomi, illetőleg a beckói kincsek sorában. Mindez a műpártoló Demeter váradi püspök, a Kolozsvári testvérek ismert mecénása idejére esik, mikor a »három szent királyok« szobrai már készültek. A nádor váradi látogatása, majd közös útja Demeter püspökkel Kázmérhoz teljes sikerrel járt. Az élete végén szenteskedő és még az év folyamán elhunyt lengyel király számára a két ereklyetartó megfelelő értéktárgyak kíséretében, alkalmas ajándéknak bizonyult a cseh áskálódás ellenében. Különben a nádor már 1369 folyamán és 1370 legelején a bolgár háború miatt többször járt Nagyváradon és utóbbi alkalommal ott találkozott Nagy Lajos királlyal. (*Itinerariumát lásd Hadtört. Közl. 1918. 239. lap.*) Azért valószínű, hogy a két követ ajándéka a király tudtával és megrendelésére készült és így felszerelve utaztak Kázmérhoz.

Érthetőnek tartjuk, hogy Dlugoss 110 év múlva a magyar királytól kapott ajándékokat már nem sorolja fel teljesen, de valami képet kapunk róluk, ha Nagy Kázmérnak éppen 1370 tavaszán tett adományait tekintjük. Ekkor kapja a krakkói katedrális a maga idején szédítő összegre, 10,000 forintra becsült drágaköves feszületét, a gneseni egyház csaknem hasonló értékű nagy monstranciáját és Szt. Kozma fentebb említett ereklyéjét. Még sohasem volt a király oly bőkezű mint ebben az időben. Amerre járt ajándéktárgyak és készpénz alapítványok mutatták a nyomát. Újév táján távozott székvárosából és szeptember 9-én még távol onnan, Przedhorzban leesvén lováról, súlyos belső, külső sérülései után láz gyöttri. Két orvosának buzgalma nem tudja kigyógyítani, de Szt. Zsigmond a »*Patronus febricantium*» segít rajta. Szeptember 17-ike táján János, udvari káplán, viszi a koprzywnai cisterciák klostromában fekvő

király alapítványát Plockba, a romba dült templom újra építésére. Czarnkowi János, a jelen volt király alkancellár nyomán Dlugoss is megírja ennek a napi félgarast jövedelmező alapítványnak tör-ténetét, de az ereklyetartót nem említi, pedig az alapítvány kife-jezetten Szűz Mária és Szt. Zsigmond tiszteletére van szentelve, azért már Dlugoss első lengyel kiadása említi, hogy ugyanakkor juthatott az ereklyetartó is a plocki templom birtokába. Az al-kancellár megírja, hogy mikor a káplán átadta ajándékát, a király láza nyomban abbanhagyott és útnak kelhetett Krakkó felé. Nem a szent hibája, hanem a tilalmas fürdő és a sok méhsőr, hogy a király állapota október 1-én ismét válságosra fordult és székvárosába érve, negyed napra, október 4-én meghalt.

Itinerariumát azért vázoltuk, mert arra akarunk utalni, hogy a plocki herma és a végrendeletben felsorolt 1370. évi dátumú többi ereklyetartó és más műkincs készítésére nem volt már idő és alkalom. A király nemsokára újév után útra kelt, ez idő alatt találkozott a nádorral és tovább menvén, országa messzi észak-keleti határán időzött megszakítás nélkül, mintegy nyolc hónapig. Visszatérőben a baleset után egy hét, vagy mondjuk tíz nap nem elegendő a rendelésre és a mű beszállítására, feltéve, hogy Plock vidéken volt is alkalmas mester. Bizonyos tehát, hogy ez az ajándék Demeter püspök és a nádor kincseiből való, tehát Nagyvárad-ról került, ahol az említett szenteknek, miként fentebb láttuk, ereklyéi korábban is megvoltak. Tanulságos, hogy még ezek össze-állítása is milyen céltudatos, mert Szt. Kozma és Damián, Mária Magdolnával a podagráások védőszentje, Szt. Zsigmond pedig a lázban szenvedőké, tehát a vénhedő király nyavalyái szerint csoportosított patronusok, akiket az útra is magával vitt.

Ezt a kitérést Nagyvárad szerepének illusztrálására szántuk, mert ha elfogadjuk, hogy hermánk ereklyéje szintén ez időben került Esztergomba, megállapíthatjuk azt is, hogy partikulája a mai győri hermából hiányzó állkapocs lehetett. Így lesz ért-hetővé, hogy az 1406 után készült győri herma ereklyetartó tokja már e csonka fejnek megfelelő kisebb méretben készült.

Visszont hogy éppen az állkapocsra gondoljunk, erre utal a Pray (De Sto. Ladislao 44 és Podhradszky Szent Lászlójának (II. 26.) hiteles, a Bolandisták által támogatott adata, mely szerint Bolognába 1550 táján jutott «occasione invalescentium per Hun-gariam hæreseon» Szent Lászlónak ereklyetartó nélkül való áll-

kapcsa. Ma is őrzik a Szent Péter metrop. templomban. (V.ö. Bolland. Janning: Acta Sanctor. Mens. Jun. 316. — I. Pauli Marini: Bononia perlustrata nyomán), de eredete és körülményei ismeretlenek.

Mivel ennek az állkapocsnak Bolognában való felmerülése több mint tíz évvel megelőzi Szent László sírjának első feldolását, bizonyos, hogy ez nem Váradról került ide; ellenben pontosan egyezik az idő a beckói reformáció kitörésével 1545-tel, illetőleg Coelius Bánffi Gergely idejével, aki ezidőtájt éppen Olaszországban fejezte be életét. A további részleteket a bolognai magyar bursa felvidéki tanulói között, illetőleg Bánffi Gergely élettörténetében kellene keresni.

Az eddigiekben némi támaszpontot kapunk hermánk rekonstruálására. Mindenekelőtt a fejüregből hiányzó theka, a tulajdonképeni ereklyetartó, formája szerint is kivehető levén, a győri herma mintájára adta az ereklyetartó súlypontját, de a betétet rögzítő csavarok eltakarására külön koronát kívánt. Ez lehetett a herma legértékesebb része és amíg a templomban volt, ez vonta el a hívek figyelmét a szegényes rézműtől, éppen azért violációja idején, akárcsak a lengyel herma, ez esett legelőbb áldozatul a rablásnak. A feszegetés és erőszakos levételének nyoma most is látszik. Ekkor esett áldozatul a palástot tartó boglár, Bock szerint a morsus, melynek szegecselese szintén megmaradt, éppúgy mint a palástot tartó gomb helye. A fejet a testhez rézpánt, a mai szürke gallér rögzíti, a mi kétségtelenül csak a trencsényi tanács munkája, noha az eredeti összeillesztés szintén szükségessé tett valami álló-gallérú palástot, esetleg többszörösen körülfutó nyaklánc pótolhatta, aminőt egykor a nagyváradi, illetőleg győri herma is viselt. Az egykori talapzat, ha a lengyel herma analógiájára gondolunk, viselhette a feliratot, vagy a herma keletkezésére vonatkozó más adatot. Ez a koronával együtt a violáció alkalmával együtt eltűnt, az ereklyetartó theka pedig, mint láttuk, ismeretlen körülmények között Bolognába került.

E messze nyúló kitérés után lássuk a beckói kincsek további viszontagságait. Stibor a végrendelet után három évre meghalt és vele közel egyidőben neje, Széchenyi Dorottya is sírba szállt. A fejedelmi hagyatékot 1435-ben tárgyalja a nádor elnöklésével szervezett országos bizottság és kegyetlen ítélete alatt szerte foszlott a vérrel szerzett vagyon. A végrendelet teljesen meghiusult, mert a vágvölgyi uradalmak, a morva birtokok elvesztek, még

az ősi lengyel jószágok is csak megtépázva jutottak a még kiskorú örökös, Katalin birtokába. Elsőnek veszett el az 1388-tól 1398-ig öt ízben újra adományozott Bolondos-Beckó. A hálás Zsigmond király 1437-ben visszajuttatja ezt a Bánffiaknak, akik-től annak idején Stibor kedvéért elvette. Bánffi Pál, mire Bolondos birtokába lép, már Stibor Kata ura, de még a második, Albert királytól nyert adománylevele sem említi az asszony esetleges igényeit a várban. Ha most az új tulajdonossal beállott viszonyokat tekintjük, újra kitűnik, hogy a végrendelet semmikép sem érvényesült, mert éppen az uradalmak oszlottak fel, de együtt maradtak a felosztandó várbeli kincsek. Ismeretes, hogy a Stibor halálával félbenmaradt bolondosi pálos-klostrom építkezése megakadt, a rend nem is vette végleg birtokába, így az egyik osztályos önként tűnt el. A másik igénylő, a vágújhelyi Ágoston-rend, a végrendelet értelmében, a közbejött cseh zavarok miatt nem jutott a részéhez. Csakhamar ismételten menekülnie kell székhelyéről és 1437-ben már megfogyva, Beckó város védő falai közt keres menedéket. Ekkor még visszatért klostromába, de többé felvirulni nem tudott, 1449-ben már végleg Beckón akart megtelepedni. Tervszerint a rend vette volna át a városi Szent-István-templomot, ennek egyházi szereit és könyveit, mert a szerzetesek kifosztva, üres kézzel érkeztek ide és az új kegyúr csak nem nyitja meg előttük kincstárát, a hagyatékot nem adja át. Igért ugyan új klostromot a rendnek, pápai jóváhagyást is szerzett rá, de ez a terv elmaradt, míg az 1454—64-ig a zsebrákharcok dúlásai alatt az Ágoston-rend végleg eltűnt. 1514 és 1538 között történt ugyan kísérlet a vágújhelyi monostor helyreállítására, de a reformáció viharában ez a szép szándék is meghiusult.

A harmadik igényes lett volna a városfalakon kívül levő ispotály, de ez még Bánffi korát sem érte meg, elenyészett a cseh harcok folyamán, szóval az igényesek eltűntek, ám a harácsolt kincs az új birtokosra sem hozott áldást. A pálosok generálisa 1537-ben Csáktornyán felveszi Bánffi Jánost a rend confraternitására, mint «patronem fautoremque carissimum», de érdemei sorában Beckót nem említi. (*Mednyánszky-levéltár.*) A Stibor-féle kincsek viszontagságait és oszlását a sokágú Bánffi-családban nem követhetjük, hiszen csak homályos célzások esnek róla. Így a *Monum. Eccl. IV. 102.* lapról ismerjük Bánffi Lászlóné Keglevich Anna 1542 október 15-éről való végrendeletét, amikor

a szeményei barátoknak a Beckóról bizonyos egyházi ruhát testál. Az asszony halála után egy évre Bánffi László, testvérei közül legelsőnek, nyíltan szakít a katolicizmussal, a barátok pedig 1545 június 26-án ismét visszaadják a ruhát Beckóra 32 forintért és két hordó borért, mert Török Bálint hadi népétől feldúlt templomokat kell felépíteniök. (Nemzeti Múzeum, Mednyánszky-levéltár.) A szóban levő, zöld bársonyból való aranyos ruha, a leírás szerint azonos lehet a pálosoknak szánt pluviáléval.

De mi célja volt a már kitért Bánffinak e drágaság visszaszerzésére, hiszen Beckón a Monumenta Eccl. IV. 336. l. szerint már csak a város plébánosa és egy oltárnok, aki egyben Halusice papja, lettek volna az utolsó katolikusok, de ezek sem lakhattak bent, noha a várurak jó része még katolikus. Ezzel szemben tudjuk, hogy a trencsénvidéki új protestáns papok az első templomdúló viharok után megint gyűjtötték és használták a régi egyházi öltönyöket, akár csak katolikus korukban. Talán ebben leli magyarázatát Bánffi László tékozlása is.

Újból felmerül a várbeli kincstár Bánffi Antalné, Dersffi Potentiana panaszában, vádolja Bánffi Ferenc fiát, Lászlót, hogy bizonyos templomi drágaságokat, melyek felerészből a panaszost illették, Beckóról eladogatott. Kárát ezúttal 160 forintra becsüli (1549). Ugyanakkor zengte odalent Szkárosi Horváth András Szent László király emlékét gyalázó verseit (1549) és tudjuk, hogy 1557-ben és végleg 1565-ben maga a felbujtogatott nagyváradi nép dülta fel Szent László márványkoporsóját. Beckó azonban megelőzte Váradot. Sajna, ez időből való közvetlen a hermáról szóló adatot a rokoncsaládok levéltárában sem találtam, de bizonyos, hogy 1549 óta Beckó vár-kápolnáját már a protestánsok bírták és mikor «a bálványirtás» zivatara dühöngött, a hermának is pusztulnia kellett.

Ki dülta fel a beckói várkápolnát, nem tudjuk határozottan, de aligha tévedünk, ha sorsát a vágújhelyi családi monostor templomához fűzzük. Erről pedig Keglevich Anna leánya, Majláthné, azt vallja, hogy «Bornemissza Miklós, csúf néven Maszarik, a Bánffiak újhelyi harmincadosa volt a főimposztor azok között, akik feltörvén a pusztuló monostor bezárt templomát, azt kifosztották és a főoltár nagy Mária-szobrát a patakba dobták (1549).» A jámbor hívek kimentették a profanizált szobrot és éjnek idején Beckó várába szállították. Majláth Gáborné, aki a beckói osz-

tályban szintén kapott egyházi ruhát és aranyneműt, hogy megmentse a díszes szobrot, utóbb osztályba kérte magának és szobájában tartogatta, mikor pedig urával Morvába költözött, magával vitte. Előbb Kojetinben, majd (1595-ben) Koricsánban helyezték el a főoltáron, ahol maiglan tisztelik.⁷

Bornemisszáékról is csak annyit tudunk, hogy mint egy portás nemesi család a Bánffiak szolgálatában, régen éltek Beckón. Egyik tagja 1532-ben «erdőjáró», a másik kulcsár a várban, egy harmadik, éppen a vár reformációja idején, diák. Vajjon a Petrus Litterátus Bornemissza és a későbbi Petrus Litteratus de Pesth egyazon személy-e, bár valószínűnek látszik, igazolni nem tudom. Pedig így magyarázatot lelne, mit keres a felvidék reformátora, Bornemissza Péter az író és hirhedt «bálványpusztító» oly gyakran Beckón? Veszedelem idején az ősi porta és a várurak jóindulata mindig menedéket adott neki.

Vége 1571-ben Petrus Litteratus Pesthi két fia, Márton és György, atyjuknak valami peres ügyéből kifolyólag összetűznek nemes Csernyánszky Györggyel, a vár kulcsárával és a vita hevében megölik. A fogott bírák Pétert felmentik ugyan, de a fiúkra vérdíjat vetnek. Ennek árába ment az ősi beckói porta. (Mednyánszky-levéltár.) Péter ezentúl már csak vendégképen fordul meg itt, de barátságát a Bánffiakkal tovább is fenntartja. Ellenben hasztalan jár itt 1574-ben és 1579-ben, amikor a kihaló bolondosi ág megint katholizál. Ő maga is átevezvén a kalvinizmusból, lutheránus hitvallást tesz. 1578-ban Vágújhelyen. A Bánffiak bolondosi ága megszakadt 1594-ben, 1644-ben pedig a lendvai ág is kihal.

A profanizált herma mellől lassan elpusztultak a kincsek, kipusztult a második és harmadik örökös család is, de jó maga, mint kopott régiség megmaradt, sikerült névváltoztatása megmentette a további veszedelemről. Mert az ősi emléken, Csák Máté, vagy Stibor vajda képében, ki kereste volna az egyházi emléket? Így, mint profán emlék még valami nimbust is nyert. Hitelességét emelte két szomszédja, a Stiborék tragédiáját megörökítő két ágyú és az ismert monda így szövődött körülötte.

1659-ben kuruc hadak dúlták fel Beckó várát. Ez volt az első ellenség, aki fegyverrel vette be a romladozó erősséget. Feldúlták kápolnáját és az ősi sírboltot, de a szürke régiség ott a második kapu felett, elkerülte figyelmüket. Két év múlva Szelep-

csényi érsek, Szunyogh-Bihary jusson társbirtokosa levén a várnak, a pusztuló falakat renováltatta, de sem ő, sem gróf Balassa, amikor 1678-ban lent a városban építi a barátok klastromát, nem gondolt arra, hogy a várkapu belső erkélyén, a két ócska ágyú között mutogatott fej, valaha egyházi kegytárgy lehetett. Jelentősége vagy rendeltetésének emléke rég elveszett, pedig a dubnici és trencséni festmények tanúságai szerint a talányos szobor bőven foglalkoztatta a vidék népének fantáziáját. Ők regét költöttek és álmodoztak róla, mi a kegyes hagyományt igazolva, — álmat fejtünk.

Ernyey József.

JEGYZETEK

¹ A protoma elnevezés csak mellképre, főleg a pénzeken levő ábrázolásra illik. Itt helyesebb a caput, cappa, pectorale, herma, mert az ereklyetartó relatív formáját adja, de nem érinti magát, az őrzött ereklyét. Nem kell, hogy az egész fej vagy a fejcsont része legyen benne, más particula is lehet. V. ö. Blumelhuber: Egyházi művészet Esztergom, 1873. 233. l.

² Maga nemében ritka módja ez az ágyú díszítésének, de Stibor történetéhez a képeknek semmi köze. A vajda igen prózai módon dysenteriában halt meg Töketerebesen, tehát Beckótól távol és csak később a XVI. században lett monda kezdett darázscsípésről regélni, míg utóbb, úgy látszik a Thurzó monda kedvéért vipera lett belőle. Bizonyos az is, hogy Stibor kétségbeesett özvegye, még tizenkét éven át viselte az élet terhét menten minden öngyilkossági gondolattól. A romantikának itten igazán semmi nyoma. Az ágyúk képe valójában két szimbolum. Az egyik lelkiismeret mardosása, esetleg a halál, ábrázolva a kígyó által, a másik kétségbeesés vagy gyávaság, amiként Martialis katonája Fannius öngyilkossá lesz, ne kelljen az ellenség kezétől elesnie. (Analogiát nyújt. *Th. Frimmel: Beiträge zu einer Ikonographie des Todes. Mittheilungen der K. K. Central Commiss. 1885. LXXXV.*) E szokatlan képek megfejtése végett költötte a tudákos fantázia az ismeretes Stibor mondát, még pedig aránylag korán, mert ismeretlen forrásból ezt már *Bonbardi Topographiája* is említi. Ezzel függ össze a másik lietai monda Thurzó Ferenc, állítólagos nyitrai püspök, tragikus haláláról. A vipera Thurzót is éppen tonzurája helyén (aminőt sohasem viselt) marja meg.

³ *Monile*: Pariz-Pápai és Bartalnál csak szügyellő, cafrang vagy nyaklánc. Braunnál a pontificalis keztyű felső díszlemeze, vagy a pluvialenak csattja. Itt mégis inkább boglár lehet, talán éppen profán ékszer, amit utólag alkalmaztak egyházi műtárgyra.

⁴ *Braun*: (Liturg. Handlexicon. Regensburg 1922) terminológiája szerint a «tabula» nemcsak egyszerű ereklyetartó, hanem párs pro toto maga az oltár, (hordozható vagy tábori oltár), mely ereklyét is rejt magába. Hogy hazai analógiára hivatkozzunk, említjük a Nagy Lajos ajándékozta aacheni ezüst táblát, amely mindenkor oltárba volt illesztve, ma is predellául szol-

gál. Hasonló a pozsonyi inventárból ismert «tabula magna cum reliquiis», másnéven lipsanoteca seu, tabula itineraria. (Lásd Magyar Sion, 1864. Zalka J. Az esztergomi zománcos ereklye tábláról. Hasonló volt Máriacell kincstárában 1370-ből való tabulæ reliquiarum.) *Mittheilungen der K. K. Central Commiss.* 1869. LV.)

⁵ *Dalmaticum*. Du Cange és Bartal nem ismeri. A leírás után bizonyos, hogy itt nem a közönséges dalmatica, hanem inkább a pluviale értendő, mert egyházi műnyelv szerint a cappa és clipeus együttesen csak ezen lehet. Különben is ilyen drágaművű dalmaticát ebben a korban, mikor ez már inkább csak a diakonusokat illette, nem készítettek.

⁶ Újjatlan köntös, amit páncél felé öltve viseltek. Díszes hímzésű, rendszeren címerrel ékes ruha volt.

⁷ Nádasdi Tamás országbíró 1553-ban Bajnai Both György örökösének osztályában a sok értéktárgy között említi a következőt «Jocale vulgo Nasfa, unum, aureum, continens in se tres lapides Saphiri, duos Balaskj» (Balassius, Balaxus, Balascus-rubin vagy karbunkulus kő) ac alios duos viliores et aliquot grana gemmarum, in quo stat aquilla erecta, extensis alis habens in pectore gemmam majorem (Morva vagy Szilézia címere vagy talán a luxemburgi sas, Zsigmond címere lehet.) et ponderat simul cum omnibus prædictis lapidibus et granis, aliisque suis ornamentis Latones XI. Pax sine theca. Reliquiarium unum argenteum habens in se albam imaginem Beatae Virginis filium bajulantem vitro crystallino tectam, quæ cum omnibus suis indusis et apparamentis ponderat Marcham I. Erre egykorú kézzel írva: Beckórol.

Az 1560-iki második osztályban özv. Bothné Borbála asszony értéktárgyai között az örökösök számára még a következő szerepel: Calix cum patena. Reliquia una deaurata. (Draskovics levéltár.) Mivel ezt az 1553-évi ereklyét a beckói kincsek között a végrendelet nem említi, feltehetjük, hogy ezt Stibor korábban a plébánia templomba adta, mert a kristályos theka éppen bele illik az esztergomi kincsek közé. A rokon Nádasdi, vagy a viszonyokba beavatott más családtag nem ok nélkül írja: «Beckórol». (Mednyánszky levéltár is utal erre az osztályra, de az inventárium hiányzik.)